

सुमातरः सव्रतानामृतस्यपत्नीमवसेकवेम ॥ तुविशत्रामजरंतीमरुचीः सुशर्माणमदितिः सुप्रणीतिः
स्वाहा ॥ इत्ये ५ ॥ पुनरवरायः शिष्टं चरुमभिधार्यः सुत्रामाणोऽपि विधीयते रुसः सुशर्माणमदितिः सुप्र
णीतिः देवीन्नावः स्वरित्रामनागसुमस्त्रवंतीमारुहेमास्वस्तये ॥ स्वाहा ॥ ८ ॥ अथ स्विष्टकुर्यमुपस्तीर्य कि
चिदधि --- सकुरवहायद्विरभिधार्यपदस्यकर्मणरिति स्विष्टकृतं कृत्वा ॥ कृतापाशेषधूर्जः ॥ संहितोमरा
चयआयुक्ः ससुम्नानसत्रंवेकुरयः भुज्युर्दक्षिणास्तवाः प्रजापतिर्कस्मात्मावकथः ॥ इति शिरआपोसुदाः ॥ भु
वनस्यसनः ॥ परमेष्ठीविश्वंभुवः ॥ कक्षितिर्विद्यतो रुचः ॥ दूरहेतिः प्रजाभीरुवः ॥ चारुगधयः शोचयंतीः ॥ स
नोभुवनस्योरुब्रह्मणे जयादीनृकृत्वा ॥ व्यस्ताराष्ट्रभतः ॥ अनाज्ञातादिप्रायश्चित्ताकृतीश्चकृत्वा बर्हिः समं
जनंकृत्वा परिधीन्प्रहरेत् ॥ तथा ॥ व्रतेषु शांतिहोमेषु विभवेष्टो वृषोऽसवे ॥ चरो मधानके चैव शम्या एव न सं

२२॥

वि.उ.

43

शयः॥ अथ वृषभं च तस्योव सतरींश्च प्रत्यक्षं वापि समये वा कृत्वा पूर्वाभिमुखं स्थापयित्वा॥ वस्त्रादिभिरलं
कृत्य पूजयित्वा विभ्राजमानानां वित्यादिभिरग्नेस्त्रिः प्रदक्षिणं कारयेत्॥ प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने
स्वतेजसा भानि॥ अवहातानां रुद्राणां स्वतेजसा भानि॥ वाक्विवेद्यतानां रुद्राणां स्थाने स्वते
जसा भानि॥ रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥ परुषाणां रुद्राणां श्यामानां रुद्राणां कपि
त्वानां रुद्राणां अतिलोहितानां उर्ध्वानां अवपतंतानां रुद्रैद्यतानां इत्यनुषंगः॥ इति वृषभस्यानुमं
त्रेण॥ अथ स्त्रीलिङ्गनिर्देशेन॥ प्रभ्राजमानानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि॥ अवहातीनां रु
वाक्किवेद्यतीनां रुद्राणां रजताः॥ परुषाः॥ श्यामाः॥ कपिलाः॥ अतिलोहितीः॥ उर्ध्वाः॥ अवपतन्तीनां वेद्यता
नां॥ इति वसतरीणां॥ ॐ भूर्भुवः स्वः॥ रूपाणि बोमिथुनं मानो मिथुनं रीढं॥ इति त्रिः प्रदक्षिणं कारयित्वा

42

वस्य कौरयित्वा पुछोदकेन समुद्रज्येष्ठेति याज्ञयित्वा रक्षिणोरुभागे आज्येन लिङ्गमुद्रां कृत्वा ततः लोहेन लिं
गाकारं कृत्वा पूर्वस्यां दिशि विमृजेत् ॥ ॐ एतं युवानं परिचोरयामि तेन क्रीडंतीं श्वरतिप्रियेण ॥ मानः शासनं
तुषां सभगारा यस्योषेण समिषा मदेम ॥ नमो महिम्न उत च क्षुभे ते मरुतां पितृस्तरहं गृणामि ॥ अतु मन्यस्व
स्तु यज्ञाय जामु ॥ जुष्टे देवा ना मिदमस्तु हव्यं ॥ देवा ना मे ष उपनाह आसीर पांगर्भ ओषधीषु न्यक्तः ॥ सोमस्य
इक्ष्मवृणीत पूषा बृहन्नद्रि रभवत्त देवा ॥ पिता वसानां पति रघ्नियानां मथो पिता महतां गर्गराणां ॥ वसोः
जरायु प्रतिभु कयी यूष आमि क्षामस्तु घृतमस्योतः ॥ क्षां गावो वृणत राज्या यत्वा हवंत मरुतः स्वर्काः ॥ यथ
स्तत्र स्य ककुभि शि श्रियाणस्ततो न उग्रो विभजाय सृनि ॥ अद्देन वा एष पशुना यजते यस्यैतानि न क्रियंतः
एष हव्ये समुद्रेन यजते यस्यैतानि क्रियंतः ॥ इति मंत्रानुक्ता पितुर्गोत्रस्य शर्मणः प्रेतस्य प्रेततत्त्वविमुत्तमर्थं

वि. ३

४३

यथेष्टं विहर्तुं मया एष वृष उग्र इत्युक्ता त्रिशूलचक्रादित्वांछनं कारयित्वा प्राचीं दिशं विसृजेत् ॥ तथा कल्प
करिका ॥ शूलं चक्रं मथान्यद्वा त्वांछनं कारयेत्ततः ॥ यस्य देवस्य यो भक्तः स तच्चिह्नं समाप्तिस्वेदिति ॥ ततो
ग्नेः परितोः पृथिव्यपि पात्रांतरस्थं चरुणा बलिं दद्यात् ॥ अथाग्नेरष्टपुरुषस्य । अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने
नेत्युत्तेजसा भानि । जातवेदस उपदिश्यस्य । सहो जसो रक्षिणा दिशस्य । अजिरा प्रभव उपदिश्यस्य । वैश्वान
रस्य परदिश्यस्य । नर्या । यस्य उपदि
श्यस्य । पंक्तिराधस उपदिश्यस्य । विसर्पण उपदिश्यस्य । ८ । ॐ भूर्भुवः स्वः दिशो वो मिथुनं माना मिथुने शि
हं । इत्यग्निमुपस्थाप्य ब्रह्मणो रक्षिणां रत्वा वृषो सर्जनां गभृतं रुद्रा प्रीत्यर्थं मेकादशा ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य
कुशतिलोदकानि गृहीत्वा असुकगोत्रस्य शर्मणः प्रेतस्य कृते नानेन वृषो सर्जनकर्मणा श्रीमहादेवः प्रीतो

४३

भूत्वा प्रेतत्वविमुक्तिं करोत्विति ब्रूयात्। परिस्तरणपरिधीनपसार्याचम्याद्यमहेकोदिएश्राद्धं कुर्यात्॥
प्रेतत्वविमुक्त्यर्थमेकंगोमिश्रनंचब्रोह्मणा यदद्यात्। सभर्तृकस्त्रीविषये। पितृपुत्रवतीनारीधियते चोभ
याग्रतः॥ वृषभैवोत्सृजेत्सुत्रोपावत्पितरजीवति। पुत्रहीना च यानारीभर्तुरग्रे मतिंगता। वृषोऽसर्गो न कर्तव्य
एकागोर्क्षयते तदा। पुनितु पुत्रवतीनारी वृषोऽसर्गो न चाहति। एकागोस्तत्र शेषास्या वृषोऽसर्गफलं लभेत्। साधार
णं। एकादशोऽहोसंप्राप्ते यस्य नोत्सृज्यते वृषः॥ पिशाचत्वं ध्रुवं तस्य दत्तैः श्राद्धात्तरपि। एकादशोऽहोऽष्टमास
त्रिपक्षे वा त्रिमासिके॥ वृषोऽसर्गं तु कुर्वति प्रशस्ता दुक्तकालिके॥ शुक्रमृदादिदोषेऽपि कुर्यादेकादशोऽहनि। प्रेत
कार्यवृषोऽसर्गमृदोषो न विद्यते॥ एकादशाहान्यत्र प्रोक्तकाले यदा तदा॥ वृषोऽसर्गं कृते शुक्रमृदुवात्याः
दिदोषे कं॥ कार्तिव्यावायचेऽवावैशाख्यशुभ्यपि॥ आषाढ्यामपि रेवत्यामिदं कं ग्रहणे तथा॥ कृत्तिका

वि. ३.

४४

योगकार्तिक्यां विष्णुवेद्याय नमः ॥ द्विजातिभिस्त्रिभिर्वर्णैः पितृभ्यो वृषभु-सृजेत ॥ एकहायनो द्विहायनस्त्रि-
हायनो वृषश्चोक्तः ॥ वर्णस्तु तान्नः कपिलो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते ॥ श्वेतो रक्तश्च श्वैरु सश्च गौरः पाटल एव
च ॥ स्निग्धवर्णेन वर्णीयः क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥ क्षीरवर्णो हि वैश्यस्य कृष्णेनायं त्यजान्मनः ॥ पावर्तिते च वैरोमा-
णि वृषे वसतरीषु च ॥ तावद्वर्षं सहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ उपोषितः पौर्णमास्यां स्थाप्य वह्निं यथा वि-
धिः ॥ इत्यादि षड्प्रयोगादि सुखाकृत्यंतिके चरुः ॥ मयोभूर्यः सरूपाश्च या देवेषु प्रजापतिः ॥ इह धृतिश्च
इह धृतिरिह रंती हरं मतिः ॥ महीभूषु सक्तानां णं ऊत्वा च वीरुतीर्दश ॥ यदस्येति स्विष्टकृतं ऊत्वा चैव जया-
दिकं ॥ बर्हिः समं जनं कृत्वा शम्पाः परिधयो वहि ॥ वृषभं वसत र्यश्च वस्त्रादिभिरलंकृता ॥ प्रभ्राज-
मानानामिति प्रदक्षिजपेदथ ॥ बर्हिं गोमिथुने प्राचं वृषभं चो-सृजेत रा ॥ एतं पुत्रानं मंत्रे स्तु विहितं पृ-

४४

र्वतोदिशि ॥ अग्नेः पूर्वदिशस्येत्यनुवाकाद्वलिं हरेत् । अथ स्यलो मत्वग्दाह जनि तरोष निहरणा या शोत्रा
ह्मणानामामनेन सदक्षिणा केन तोषयेत् ॥ पूर्णपात्रोद्देशं च कुर्याद्ब्रह्मविर्जनान्ते कारुण्यब्राह्मणेभ्यो दद्या
न्मै सदक्षिणं ॥ प्रेतत्वात्मुच्यते सद्यो विलुप्तप्रसादतः ॥ ॥ इति विश्वनाथविरचितायां विश्वप्रकाश
पद्धतौ श्रौतसर्गविधिः ॥ अथ प्रथमवर्षकर्तव्यश्राद्धमेकाहश्राद्धं । तत्तु आद्यमहेकोदिष्टश्राद्धमेकाहश
हविकुर्यात् ॥ आद्यश्राद्धमशुद्धेपि कुर्यादेकाहशोहनि ॥ कर्तुं स्नात्कालिकीशुद्धिरशुद्धः पुनरेव सः । सः
त्रिपादिविषम इति ॥ ततः कर्त्ता प्राणानायम्य पितृर्गोत्रस्य शर्मणः प्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्त्यर्थं मरणदिना
दारभ्येकाहशोहनि । अनेन हविषेकोदिष्टविधानेन च । आद्यमहेकोदिष्टश्राद्धमद्यकरिष्ये ॥ ब्राह्मणवद
ग्निमर्चयित्वा । अग्नौ होष्य इति संकल्प्य । प्राचीनाचीनी आग्निमर्चयेत् । अस्मत्पितः गोत्रशर्मन् प्रेतः

वि. ३. अथं मे क्षण उपतिष्ठतु. पितः इदं ते पाद्यं उपति. इह मासनसु. पित्रे एषोर्घ्यं. तूष्णीं - - रत्वा। इदं वासः उप
 ४५ पति. अथानं गृहीत्वा पित्रे गोत्राय शर्मणे प्रेताय यमाय च स्वाहा। इति प्रेताहुति - - पात्रेनं परि विष्य
 घृतशर्कराईकतिलान् रत्वा ऊनिशेषं रत्वा किंचित् पित्रार्थं मवशिष्य गायत्र्या नमो ह्या सविते पात्रं घौ
 रपिधानं ब्रह्मणस्त्यामु खे जुहोम्यग्नेस्त्वा प्राणा पानमोर्जु होम्यक्षितमसिमा पितुर्गोत्रस्यास्य शेषा मुत्रा
 मुष्मिं लोके। इदं विष्णु. पा५ करे। कुशतिलोदकानि गृहीत्वा. पित्रे गोत्राय शर्मणे इदं क्षीरान्नं सोपस्क
 रं उपति. इति त्यक्त्वा पितरमुद्दिश्य कृतेनानेनाद्यमहे कोद्दिष्टश्चाद्वेन पितुर्गोत्रस्य प्रेतत्वं विमुक्तिरः
 स्त्वित्युक्त्वा पोशनं रत्वा प्राणाय स्वाहेति पंचा ऊती रत्वा यत्ते कृष्ण इति मंत्रेण द्वात्रिंशत्क वलान् गेजु
 कृयात्॥ यत्ते कृष्णः शकुनमातुतोदपि पीतः सपिबतवाभ्या परः॥ अग्निष्टदिश्वादनं करोतु सोम

श्रुयो ब्राह्मणमाविवेश ॥ स्वाहा ॥ त्यागोन प्रथमन एव त्यक्तत्वात् ॥ द्वात्रिंशदाहुत्यनंतरं पिउं रघात् ॥ उत्तरा पोशनं दत्त्वा
पितुराघमेहे कोटिंश्चाहुं पिउं दानं करिष्ये ॥ मंडले रक्षिणाग्रं कुशं रत्नाणि उस्याधः एतत्तिलोदकमुपतिष्ठतु ॥ पित्रे गो-
त्राय शर्मणे आघमेहे कोटिंश्चाहुं एष पिउं उपतिष्ठतां ॥ पित्रे परितिलोदकं तां ॥ श्राद्धसाधुष्यार्थं रक्षिणां ब्राह्मणापर-
त्वा ॥ पितरमुद्दिश्य कृतेनानेनो आघमेहे कोटिंश्चाहुं पितुः प्रेतत्वविमुक्तिरस्तु ॥ ब्राह्मणभोजयेदाघमेहेतद्व्यमनं
लेयवा ॥ पुनश्च भोजयेद्विप्रं द्विरावृत्तिमवेदिति ॥ ॥ इत्याघमेहे कोटिंश्चाहुं प्रथमवर्षादिकर्तव्यं ॥ तथा ॥ क्रि-
यतेयं नवश्राद्धं एकादशदिने हितम् ॥ पश्चादिदिवसश्राद्धं मासादो मासिकं च यत् ॥ एकोटिंश्चावर्षिकादित्या-
द्यमेकादशोहनि ॥ इत्यादिश्राधानि स्मृतकनिर्गमानंतरं सुद्धं सति ॥ एकादशदिने कर्तव्यानि ॥ अथेकादशोहनिषो-
डशो कोटिंश्चाहुं दानि च रुद्रादित्यगणश्राद्धैः सह कुर्यात् ॥ तत्राद्यमासिकस्य पक्षद्वयं ॥ यदि वर्षाते स पिंडीकरणं

वि. ३.

४६

कुर्यात् ॥ नदाद्यमासिकमेकारशोक्तिकत्वात्तत्कालेषु न मासिकश्राद्धानिकुर्यात् ॥ अथवा यदि द्वारशोक्ति
सपिंडीकरणं स्यात् ॥ तदा ऊनमासिकश्राद्धान्यपकुर्यात् ॥ अथ कर्त्ता प्राणानायम्या
द्युत्पत्तिरसंकल्प्यप्राचीनावीनीपितुर्गोत्रस्य शर्मणः प्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्त्यर्थं मरणदिनादारभ्येकारशोक्तः
वि. ४३ आद्यमासिकश्राद्धं अनेन हविषा एकोद्विधेन न तथारेशकालवैपरीत्या पट्टपशोकयाश्च ॥ सपिंडीक
रणश्राद्धं कर्त्तुं न मासिकद्वितीयमासिकत्रैपक्षकतृतीयमासिकचतुर्थमासिकपंचममासिकषष्ठमासिको
नवममासिकसप्तममासिकाष्टममासिकनवममासिकदशममासिकेकारशमासिकद्वारशमासिकोना
द्विकपंचदशेकोद्विधश्राद्धानितत्कालविहितानि स्वस्वकालविहितेनाद्यमासिकश्राद्धेन सहापकुर्या
एव सगणेकारशरुद्रगणद्वारशदित्यगणश्राद्धैः सह समानतंत्रेणाद्यकरिष्येति संकल्प्यास्मत्पितुराद्य

४६

मासिकश्राद्धेक्षणउपनिष्ठतु ॥ उ न मासिकश्राद्धेक्षणउपनिष्ठत्वित्यादिप्रयोगेण बो उ श ब्राह्मणेषुकुशव
दुषुवा क्षणान्दत्त्वा । एवं पाद्यमुपनिष्ठतु । अथ तानुपवेश्य पितुरमुकश्राद्धे आसनं अर्घ्यं वासः गंधपुष्पतु
लसीभंगराजपत्राण्युपनिष्ठत्वित्यभ्यर्च्य तथा वसरुद्रादित्यगणश्राद्धेषु एकत्रिंशद्ब्राह्मणानप्यर्चयेत् । म
तांतरे ॥ धराध्रुवस्तथा सोम आपश्चैवानिलोनलः ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवो ह्येव कीर्तिनाः ॥ तेषां
नामानिः ॥ वस्वादित्यौ मरुदुष्मा विसुरुद्रौ तथा मरुतो ॥ अर्कविनस्पतिरितीत्येव स्वष्टव - - वीरभद्रः
शिवः शंभुः गिरीशश्च महायशः ॥ अजैकवारहिर्बुध्न्यः पिनाकी चापराजितौ ॥ भवेशश्चाथ रुद्रश्च - - ए
कादशस्मृताः ॥ आदित्यं प्रथमं विद्याद्वितीयं च दिवाकरं ॥ लोके शो विश्वमूर्तिं च मास्करं भानुमेव च ॥ मार्तण्डं
सप्तमं चैव सहस्रकिरणं रविं ॥ सूर्यं मर्कटं च पूषा णमित्यादित्यगणः स्मृतः ॥ अथ वा ॥ मित्रो रविः सूर्य भानुः

वि. ३.

४७

खगपूषमरीचयः॥ हिरण्यगर्भआरित्यः सविता चार्कभास्करो॥ इति वसुरुद्रादित्यगणः॥ अत्राद्यस्य त्रे
धा विभागः॥ एकस्याग्नौ होमः॥ ब्राह्मणभोजनं वा॥ द्वितीयो वसुरुद्रादित्यगणेषु॥ तृतीये मासिकादिषु॥ त
था संग्रहे॥ आद्यं त्रेधा विभज्याग्नौ प्रथमो होम उच्यते॥ वसुरुद्रादित्यगणा द्वितीयो भागः ग एव च॥ मासि
कास्तृतीयो शो वर्षतृप्तिर्भवेद्यथेति॥ एवं सर्वत्रार्चनानां भोजनपात्राणि निधाय घृतक्षुतमन्त्रपात्रेणादा
यभवदनुत्तया प्रेता ऊतिः होष्यामीत्युक्ता लोकि काग्नौ पित्रे गोत्राय प्रेता ययमाय स्वाहेति ऊत्वाः वशिष्टम
नपात्रेषु निधाय पित्रार्यमवशिष्य सर्वज्ञानं परिविश्वघृतशर्करा इका द्रुपस्कारादि रत्वा पृथिवीते पात्रमिस
नत्यागं कुर्यात्॥ यद्विषोऽशपाकास्युः॥ तदा तत्र तत्र प्रेता ऊतिं दद्यात्॥ षोडशवारं॥ समानतंत्रे एकदेव॥ पृ
थिवीते पात्रं घोरपिधानं ब्राह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणस्य त्वा प्राणा पान योर्जुहोम्यक्षितमसि मास्यक्षे

४७

ष्टाप्रमुखासुप्तिश्लोके ॥ कुशतिलोदकानि गृहीत्वा पित्रे गोत्राय प्रेताये रमं न सोपस्करं सति त्वापि धानोदकुंभ
कुशबटुपक्षे रास्यमानमामं न सोपस्करं सवस्त्रं सदक्षिणा करमाद्यमासिकश्राद्धे प्रेतत्वविमुक्त्यर्थ उपति
ष्ठतु ॥ एवं दधिदीत्यार्जनमासिकश्राद्धे ॥ एवं द्वितीयादिष्वपि प्रेतत्वविमुक्त्यर्थ उपतिष्ठतामिति सजेत ॥ एवं
वसुगणश्राद्धेषु रुद्रगणश्राद्धेषु आदित्यगणश्राद्धेषु ॥ एतेभ्यस्तत्कापितुः प्रेतत्वविमुक्त्यर्थमिति वदेदयं
विशेषः ॥ अथापोशनंदत्वा ॥ भोजनं ते उन्नरापोशनंदत्वा ॥ पितुर्गोत्रस्य प्रेतस्याद्यमासिकश्राद्धेषु पिंडरा
नं करिष्ये ॥ षोडशकुशान् सदक्षिणाग्रान् स्तीर्य पिंडं स्याधः एतत्तिलोदकमुपतिष्ठतु ॥ पिंडं गृहीत्वा पित्रे गोत्र
शर्मणे प्रेतायेषु पिंडं आद्यमासिकश्राद्धे उपतिष्ठतु ॥ पिंडं स्योपरि एतत्तिलोदकमुपतिष्ठतु ॥ एवं मृतमासिका
दिष्वपि रघात् ॥ गणश्राद्धेषु पित्रीन् पिंडान् स्वपितरमुद्दिश्यैव रघात् ॥ इतिकेचित् ॥ वसुगणश्राद्धे स्मृतित्रे गो

वि. उ.
४८

त्राये षपिंउउ पतिष्ठतु। एवंरुद्रगणे. आदित्यगणेच. एवं मिलित्वा एकोनविंशतिपिंजभवन्ति। वसुरुद्रादिः
त्यगणेभ्योस्त्रीनपिंजन्दद्यादितिकेचित्॥३॥ अथ कुशातिलोदकानि गृहीत्वा पितरंगोत्रं प्रेतसुद्दिश्य कृते
रते स्वकालविहितेनाद्यमासिकश्राद्धेन सहर्जुनमासिकारिश्राद्धेर्वसुगणश्राद्धरुद्रगणश्राद्धादित्यगणश्रा
द्धेः सहपितुर्गोत्रस्य प्रेतस्यैव विमुक्तिरस्त्विति भवंतो ब्रुवंत्वित्युक्ताः भिरम्यतामिति ब्राह्मणान् विसर्जये
त्॥ तिथिरर्पणे॥ आद्यामेकादशे कृत्वा तस्य न स्याद्द्वारशोहनि। नो चेद्भागे तृतीये तु विषमे न्यूनमाचरेत्
॥ तत्तन्मासतृतीये शोषमूनद्वयं तथा॥ कुर्यान्नैपक्षिकं श्राद्धं त्रिपक्षे विषमे हनीति॥ त्रैपक्षिकं त्रिपक्षेभ्यो
द्वादशे चो न षष्ठकं॥ ऊनादिकं चतुर्विंशोपक्षे च विषमे हनी॥ एतेषामन्यकालेषु न पुनः करणं स्मरन् ॥ तथा
परो विशेषः॥ पुनः कुर्यात्तथापि त्राः स्वस्वेकाले त्रिपञ्चकं॥ श्राद्धानि पार्वणे नैव भ्रात्रादीनां न पार्वणमिति॥

अथ न्यूनमासिककालः ॥ तत्र मनुः ॥ एकविंशदिने शान्तिः त्रयोविंशदिने शुभं ॥ पंचवंशे पितृमोक्षः सप्त
विंशे सराशुचिः ॥ एकोनविंशदिने तु गवाश्चाड्फलं लभेत् ॥ द्वादशाहसपिंडीकरणानंतरं वर्षमध्ये अनुमासि
कश्चाड्दिनान्येतान्येव ॥ प्रेतत्वविमुक्तये अने उदकं भश्चाड् च । ताम्रघटं सतिलकोचनतिलापिधानं सोदकं
सवस्त्रं सोनं सोपस्करं सरक्षिणांकं कुर्यात् ॥ ॥ इत्येकादशाहविधिः ॥ अथ द्वादशाहकृत्यं सपिंडीकर
णं ॥ तत्र सपिंडीकरणकालः ॥ एकादशे द्वादशे त्रयोदशदिने यवा ॥ त्रिपक्षे वा त्रिमासे वा यस्ते चैकादशे य
वा ॥ कुर्यात्त्रयोविंशदिने यवा ॥ वडिपूर्वदिने चेति देशकालाः सपिंडन इति ॥ एकादशे निःकुर्वीणः पूर्वाण्ये सर्व
माचरेत् ॥ अपराण्ये तु सापिंड्यं कुर्यादित्याह शांडिलः ॥ एकादशादि त्रिदिने वसरांते पियञ्चरेत् ॥ नलग्न
ग्रहतारादिबलं च प्रतिशोधयेत् ॥ त्रयोविंशदिने चापि चंद्रादीनामशोधना ॥ सपिंडीकरणे श्रीणि क्रुक्षाण्याञ्

वि. ३.

४९

मन्त्रीषिणः॥ प्राजापत्यं तथारोहं नक्षत्रं मित्रं देवतमिति॥ अथ सपिंडीकरणं सूर्यरिने कर्ता सायमोपासनं कृ-
त्वा कुशाहस्तः प्राणानायम्य तिथिं श्रवणं ते प्राचीना वीती पितृर्गोत्रस्य शर्मणः प्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्त्यर्थं
वस्वारिपितृलोकप्राप्त्यर्थं पितामहप्रपितामहवृद्धप्रपितामहेः शर्मभिर्गोत्रैः सह समानोरकत्वसापि-
ण्ड्यसिध्यर्थं पितुः एकोद्विष्टविधानेन तत्पितृपितामहप्रपितामहानां कामकालसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां
आहुश्च रक्षकश्च विष्णोश्च पार्वणविधानेन चः सपिंडीकरणं आहुं कर्ता स्मृति संकल्पं कुर्यात्॥ मातुश्च
गोत्रायादायातद्वर्तुः मातृपितामहीभिः गोत्राभिर्दीर्घाभिरिति स्त्रियाः॥ ततो विश्वे देवा र्थे द्वे ब्राह्मणौ॥ १॥
तत्पित्रादिस्थाने एकं विष्णुमर्थमेवं सप्त ब्राह्मणान् पूजयित्वाः कुशौची निमंज्॥ अक्रोधनेः शोचपरेः सत-
तं ब्रह्मचारिभिः॥ भवितव्यं भवद्भिश्च मया च आहुकर्मणि॥ रतिपूर्वरात्रिकृत्यं॥ अथ प्रातः स्नानित्यो-

त्वा

४९

पासनं विधाय देवा संपूज्य कुशसमिधार्दिकमाहृत्य ब्राह्मणानीते न जलेन पाकादिकं कारयेत् । तथा चाप-
स्तंबः ॥ संध्यार्थे भोजनार्थं च पितृदेवप्रयोजने । न गृणीयाद्दूदहस्तजला निहवनेषु च ॥ ततो मध्यानीय ब्रा-
ह्मणेभ्योभ्यंगार्थं तैलार्दिकं दत्वा स्नातान् ब्राह्मणानाहूय स्वयं च माध्याह्निकं कृत्वा च मय्यपुंड्रक एव श्राद्ध-
मारभेत् । तदुक्तं । उर्ध्वपुंड्रं त्रिपुंड्रं वा ब्राह्मणः कर्मकर्तृभिः । वर्जयेत्तिलकं भाले श्राद्धकाले तु सर्वदा । उर्ध्व-
पुंड्रं त्रिपुंड्रं वा चंद्राकारमथापि वा ॥ श्राद्धकर्तृना कुर्वीत यावत्सिंजं न निर्वपेत् ॥ उर्ध्वपुंड्रः सदा कार्यः श्रोते-
स्मार्ते च कर्मणि ॥ श्राद्धकाले तु संप्राप्ते वर्जनीयः प्रयत्नतः ॥ न देवार्हे न च श्राद्धे नाभ्यंगे न च श्रद्धतः ॥ गोपीच-
रनले पस्तरत्येवं मयूरब्रवीत् ॥ विमुरवाः सर्वदेवाश्च श्राद्धतं निःफलं भवेत् ॥ अभ्यंगादूरते लक्ष्मीश्च
श्राद्धे न रकं ध्रुवं ॥ यथा ॥ आदौ अनुज्ञादक्षिणां कुशतिलयवा क्षतान् गृहीत्वा समस्तसंपत्समवाप्तिहेतु-

वि. ३.

५०

वः समुत्थितापकुलधूमकेतवः॥ अपार संसारसमुद्रसेतवः पुनंतु मां ब्राह्मणपादपांसवः॥ आपत्तधन
ध्वांतसहस्रभानवः समीहितार्थार्पणकामधेनवः॥ समस्ततीर्थेषु पवित्रमूर्तयोरसंतु मां ब्राह्मणपादपां
सवः॥ विप्रोत्तदर्शनास्त्रिप्रंक्षीयंते पापराशयः॥ वंदनान्मंगलावाप्तिरर्चनादस्युतंपदं॥ इति पठित्वा ब्रा
ह्मणान्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य पितुर्गीत्रस्य शर्मणः प्रेतत्वविमुक्तिद्वारावस्थादिपितृलोकप्राप्त्यर्थं तस्मिन्
पितामहप्रपितामहेर्गीत्रैः सहस्रपिंडीकरणश्राद्धं कर्तुं अधिकारसंपदस्त्विति भवंतो ब्रुवंत्विति तेषाम
प्रेतदक्षिणादिकं निधाय दंडवत्प्रणमेत्। ते पितृत्वास्त्वधिकारसंपदस्त्विति ब्रूयुः। ततः कर्ता प्राणानाय
म्याद्येसादिसंकल्प्य प्राचीनावीती पितुर्गीत्रस्य शर्मणः प्रेतस्य प्रेतविमुक्तिद्वारा तस्मिन् पितामहप्र
पितामहेर्गीत्रैः शर्मनिर्वसकरुद्रादित्यस्वरूपैः सहस्रमानोदकत्वसापिंड्यसिद्धिद्वारावस्थादिपितृलोक

५०

प्राप्त्यर्थं अस्मत्पितुर्गोत्रस्य शर्मणः प्रेतस्य स्थाने नृद्वयेणैकोद्दिष्टविधानेन तस्मिन् पितृमहप्रपितामहा
नां गोत्राणां शर्मणां वस्तु रुद्रादित्यस्वरूपाणां कामकालसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां च आदुरक्षकश्री
विस्तोश्च अनृद्वयेण पार्वविधानेन एवं पार्वणेकोद्दिष्टभयात्मकमुभयतो देवतं सविंतीकरणं आहुमः
द्यमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य कुशतिलोदकानि विसृजेत् । सव्यः कामकालसंज्ञकानां विश्वेषां देवा
नां स्थाने क्षणं दत्त्वा भवद्भिः कर्तव्यः । इति द्वयोर्दिप्रयोरदत्त्वाः पसव्यः पितुर्गोत्रस्य शर्मणः प्रेतस्य स्थाने क्ष
ण उपतिष्ठतु । एति एकस्मै दत्त्वा तस्मिन् पितृमहस्य प्रपितामहस्य स्थाने प्रत्येकं त्रिभ्यो दत्त्वा विस्तुस्था
ने एकस्मै दत्त्वा । बहिरागत्य पूर्वाभिमुख उरगि शिवि विश्वे देवार्थं चतुरस्त्रे मंडलं विधाय दक्षिणतः वर्तु
लं मंडलं प्रेताय तद्दक्षिणतस्त्रयाणां वर्तुलं विधाय पूजयित्वा ततः प्रत्यङ्मुखो भूत्वा पविती विश्वे दे

वि.उ.

५१

वारहंयः पाद्यं शंनो देवीति प्रक्षाल्याप सव्यः प्रितः शर्मन् प्रेत इहंते पाद्यमुपतिष्ठतु । प्रक्षाल्य तदक्षि
पातः तत्पितर इहंते पाद्यं । तत्पितामहे इहंते पाद्यं । तत्प्रपितामहे इहंते पाद्यं । शंनो देवीति प्रक्षाल्योपवीती
विष्णवे इहंते पाद्यं इति प्रक्षाल्य स्वयं पादप्रक्षालनं कृत्वा च म्यब्राह्मणानां च मय्यः कुशस्तं वन्यं गृत्वा ।
अपेन वीतविचसर्पतातो येन स्य पुराणा येन नूतनाः ॥ अहेभिरद्विरकुभिर्यत्तं यमो हरा त्ववसानमस्मै
इति भोजनस्थलं संमार्ज्यं निरस्य हस्तं प्रक्षाल्य बालुकातिलोहका निप्रोक्ष्य पीठानामुपरि ब्राह्मणा
मुपवेश्ये । भूर्भुवः स्वः स्वाहा स्तामयं वो विष्टरं अत्रोपविशंतु भवंतः । इति द्वौ प्राश्नुस्वाचुपवेश्य प्राची
नावीती भूर्भुवः स्वः स्वधा स्तामिति चतुरो ब्राह्मणानुद्विष्टुस्वानुस्वपि त्रारिक्रमेणोपवेश्योपवीती ।
विष्णुचोपवेश्या च म्यप्राणानाथस्य प्रक्रांतं श्राद्धकर्म करिष्ये ॥ अपहता असुरारक्षां स्ति पिशाचा

हो

५१

ये स यंति रथी वा मनु ॥ अन्यत्रैतौ गच्छंतु यंत्रे तेषां गतं मनः ॥ इति भूमिं स्वमनादिना संस्कृत्य उदीरतामवर
उत्तरासुतं नमः ॥ पितरः सोम्यासः ॥ असंयद् यद् यद् वृकाकृतं तत्तास्ते नो वंतु पितरो हवेषु ॥ इत्यपसव्यो मृ
मिं प्रोक्ष्य शेषोदकं पात्रे आनीय ॥ उदीरतामवरोत्तरां नमः ॥ अतः सोम्याः ॥ असंयद् यद् यद् वृकाकृतं तत्तास्ते नो
वंतु प्रेता हवेषु ॥ स्त्री च स्त्रीलिंग निर्देशः ॥ उदीरतामवरोत्तरां नमः ॥ अतः सोम्याः ॥ असंयद् यद् यद् वृकाकृतं
सावतु प्रेता हवेषु ॥ इति मंत्रमूल्या ॥ जप्त्वा पुनः सम्ये न गायत्री जप्त्वा देवस्य लं प्रोक्ष्य शेषोदकं तस्मिन्नेव पात्रे नि
नीय ॥ अपवित्रः पवित्रो वेति मंत्रेण पक्वान्ता नि प्रोक्ष्य श्राद्धकाले गमांध्यात्वेति पठित्वा परार्थाः श्राद्धयोग्या
भवंतु ॥ अथ कुशाक्षतोदकानि गृहीत्वा कामकाल संज्ञकानां विश्वेषां देवानां इदमासं दक्षिणतो निधाय
कुशमेकं क्षणं दद्यात् ॥ देवे क्षणः क्रियतां ॥ अंतथा ॥ प्राप्नुवंतु भवंतु ॥ प्राप्नुवामेति प्रतिब्रूयात् ॥ इति त्रिः क्षणाः ॥

वि३

५२

आपस्तंबाः॥ पूर्वघुरपरेघुरिरानीचेति॥ अथ देवाग्नेमंडले कुशेषु द्वे द्वे ध्यायेत् पात्रे न्युज्जे स पवित्रे निधायो रक्तः
स्पृष्टोत्तानेषु पात्रेषु पवित्राण्यंतर्धा यप्रोक्ष्या क्षतानि धारां नो देवीरित्युदकं देवतीर्थे न पूरयित्वा ॐ यवो
सिधान्यराजो वा वारुणो मधुसंयुतः॥ निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमग्निभिः स्मृतमिति युवान्निस्सिक्त्वा ॥ ध्यायेत्
त्रैलोक्यं गंधः॥ इमानि तुलसीपत्रपुष्पाणि देवपात्रेभ्यो योजुषं गृह्णामि॥ देवाः वः पात्राणि संपन्नानि स्वाहा र्घ्यः॥
कामकालसंज्ञकान् विश्वान् देवान् भवस्व॥ २॥ आवाहयिष्ये ॐ विश्वे देवाः स आगतः विश्वां देवां भृणुते म
आगच्छंतु महोभागाः॥ इति त्रिभिर्गवास्त्यसावधाना भवंतु ते॥ पाद्व्या इति पठित्वा पवित्रे देवहस्ते दत्त्वा काम
देवाः इहं वो अर्घ्यं॥ उभयत्रापि दत्त्वा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्थानमसीति दक्षिणतः उत्तानानि निधाय अर्चत प्रा
चतेभ्यर्चयित्वा गंधद्वारेति गंधं दत्त्वा आपनेति पुष्यं दत्त्वा धूरसीति धूपं उद्दीप्य स्वेति शीघ्रं पुवा सुवासे

५२

निवस्त्रं अलं काराणि च दत्वा अर्चनं संपूर्णं यथाविध्यर्चनं मस्त्विति ब्रूयात् ॥ भवदनुज्ञया पित्राद्यर्चनं क
रिष्ये । प्राचीनावीती कुशमोरकतिलोरकानि गृहीत्वाः तस्मिन्तुर्गीत्रस्य शर्मणः प्रेतस्येदमासनमुपतिष्ठताः
मिति वामे निधाय तस्मिन्तुर्गीत्रस्य शर्मणः प्रेतस्येदमासनमुपतिष्ठतामिति वामे निधाय तस्मिन्तुर्गीत्रस्य श
र्मणो वक्त्ररूपस्येदमासनं पितामहस्य रुद्ररूपस्य प्रपितामहस्यारित्यरूपस्येदमासनं सपिंडीकरण
श्राद्धेक्षण उपतिष्ठताः । अन्यत्र क्षणः क्रियतां । प्राप्नुवंतु भवंतः । अथ मंडलद्वये निधाय कुशेषु एकपात्रं पात्रत्र
यंच न्युञ्जं विधाया परेणोपासनाग्नेरुत्सुकं वामकं निधाय वामकरो गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां भूमिं स्पृष्ट्वा घेषादि
वासः पितरो य आंतरिक्ष्या ये दिव्या ये दिश्याः । ये वामता बभूवुस्ते स्मिन् यज्ञे समवयंतामिति पात्रचतुष्टयम
प्युत्तानं कृत्वा पवित्राण्यतर्धी योत्सुकं विसृज्य । आस आगंते पितरो देवयानान् समुद्रान् सलिलांस्तोवर्णा

वि. उ.

५२

न्यस्मिन्यज्ञेनासर्वकामानलभंते क्षीयमाणा उपरह्यंता मिमा आपः रति प्रेत पात्रे उदकुंभं निनीय. उनः आम
आगंततत्पिरतरो देवयानान् ॥ आम आगंत पितामहाः । आम आगंत प्रपितामहा इति पात्र चतुष्टयमस्य
इकेना पूर्य स्त्रियाश्चेदूहः कर्तव्यः । आम आगंत मातरः पितामह्यः प्रपितामह्य इति । अथ पात्र चतुष्टयेपिम
धु मंत्रेण त्रिस्त्रिंशु निक्षिप्य प्रत्यचं । सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादमृतमसि मृत्योमीया हि रिषो
न्मापा ह्यवेषादं दृष्ट्वा कारति समुद्रिताभिरंगुलीभिरप्रदक्षिणमालोऽग्निरस्तनमुचेः शिर इति निर्ऋतिरिः
शिनिरस्याप उपस्पृश्य । एवं पात्र चतुष्टयमपि कुर्यात् । शंनो देवीरित्युदं कर्म निनीय । तिलोसि सोमदेवस्यो गे
सवे देवनिर्मितः ॥ प्रत्नवद्भिः प्रत प्रेतमिमान् लोकान् प्रीणयाहि न उपतिष्ठतु ॥ इति तिलानुक्षिप्त्वा गंध
पुष्पादिदत्त्वा प्रेत पात्रे जुष्टं गृह्णामि । उपतिष्ठतामर्थः । आयाहि प्रेतसोम्या गंधारेः पृथिभिः पूर्यः । प्रजा

५३

मस्यभ्यंरदतोरपिंहीर्घा युत्वा यशतशारदं चेत्यावाद्योपस्थानं कुर्यात् ॥ अथ तैत्तित्रादिपात्रेषु तिलोसीति
जप्त्वा । प्रलघडिः प्रलस्वध एहि । पितरं गोत्रं शर्मणं व स रुपं र मा लो कान् प्रीणयाहि नः स्वधानम् ॥ एवं पि
तामहपात्रे प्रपितामहपात्रे तिलान्निक्षिप्य अर्घ्यपात्रेषु अयं गंधः तुलसीपत्रपुष्पादिपितृपितामहप्रपि
तामहभ्यो योजुष्टं गृह्णामि । पित्रादयो वः पात्राणि संप्रदानि । स्वधा अर्घ्यः ३ पित्रादीन् भवत्सु ३ आवाहयि
ष्ये । उशंतस्वेत्यावाद्य । आयंतु नरतिजपे सावधाना भवंतु ते ॥ अथाद्ये स्यादिसंकल्प्य दक्षिणा कुशतिल
नृगृहीत्वा पितुर्गोत्रस्य शर्मणः प्रेतस्यार्घ्यपात्रस्थोदकं तस्मिन् पितृपितामहप्रपितामहानां गोत्राणां रूपाणां अर्घ्य
पात्रस्थोदकैः सह समानीदकत्वं सिध्यर्थं युष्मद्रजसया संयोजयिष्य रतिनेषामग्रे दक्षिणादिकं निधाप्य
संयोजयति ब्राह्मणो रजुज्ञातः ॥ समानीक आकृतिः समाना हृदयानिवः ॥ समानमस्तु यो मनो यथा वः सुस

२ समनसः॥ पितरो यमराज्ये॥ तेषां ह्येकः स्वधानमः॥ यशोदेवेषु कल्पतां॥ १॥ सप्रनसः॥ जीवा जीवेषु
मकाः॥ तेषां श्रीमद्विकल्पतां॥ अस्मि ह्येकेशतंसमाः॥ २

वि. ३.

५४

अर्थ

हासति॥ संज्ञानं नृत्वेः संज्ञानमरणेः॥ संज्ञानमधिनायुवं॥ रहास्माकनियुतं॥ इति किं विलेपपात्रो
दकं गृहीत्वा पितुर्गोत्रं शर्मन्॥ प्रेतत्वस्यात्र स्थोदकं त्वत्पितुर्गोत्रस्य शर्मणो वक्ररूपस्य पात्रस्थोदकेन
सहेतत्तेतिलोदकं तस्मै स्वधानमिति॥ पितृपात्रे निनीय पात्रे तत्रैव निधाय॥ ये समानाः ये सजाता इति
संज्ञं दूयेन संसृष्टं सर्वं मनुमं अपुनर्गृहीत्वा समानीय आकृतिरिति पठित्वा पितुर्गोत्रं प्रेतत्वस्यात्र स्थोदकं त्व
त्पितामहस्य गोत्रस्य शर्मणो वक्ररूपस्य पात्रस्थोदकेन सहेतत्तेतिलोदकं तस्मै स्वधानमिति पितृ
महपात्रे निनीय॥ ये समाना इति दूयं पठेत्॥ पुनर्गृहीत्वा पितुर्गोत्रं त्वत्पात्रोदकं त्वत्पितामहस्य पात्र
स्थोदकेन सहेतत्तेतिलोदकं तस्मै स्वधानमिति किंचिदवशिष्य निनयेत्॥ शोषोदकं प्रेतस्थानं ब्राह्मण
हस्ते याद्विष्णु आप इति पठित्वा पित्रे गोत्राय प्रेताये नोर्ध्वं उपनिष्ठत्विति दद्यात्॥ ४॥ तथा कल्पकारिका॥

५४

एकोद्दिष्टे निषिद्धं तु यद्वावाहनादिकं ॥ तत्सपिंडीगते त्वेकोद्दिष्टे सर्वं समाचरेदिति ॥ एकोद्दिष्टे निषिद्धा
नाह ॥ एकोद्दिष्टे न वश्नाद्वेनाग्नेोकरणमिष्यते ॥ नावाहनं च नापूपं न धूपो न चरीपकः ॥ प्रणवश्च प्रमाण
श्च स्वधा च वैश्वदेविकं ॥ क्षणोक्त्या न्यर्चनं च सपिंडीकरणं विनैति ॥ तस्मात्वावाहनं प्रेताऽऽत्मादिकर्तव्यं
अथ संयोजितपित्रा घर्घपात्रेषु तिला नृक्षि स्वाशं नो देवी रित्युदकं प्रोक्ष्य यादिव्या रतिब्राह्मणेषु हस्तोदकं
दत्वा पितृर्गोत्रशर्मन् वसु रूपे दंतर्ध्वं स्वधानमः ॥ पुनर्यादिव्या आयः पठित्वा पितामहगोत्रशर्मन् वसु रूपे
दंतर्ध्वं ॥ एवं प्रपितामहादित्यरूपे दंतः इत्यर्घं ॥ दत्वा पितृभ्यः स्थानमसीति सुब्जानि वामतो निदध्यात् ॥
तिलांश्चोपरि निक्षिपेत् ॥ अर्चनं प्रार्चनं तेत्यभ्यर्च्य गंधद्वारेति गंधं ॥ आयनेति पुष्पं ॥ धूरसीति धूपं ॥ उद्दी
प्यत्वेति दीपं ॥ सुवाक्वासा रतिवस्त्राण्याद्या दानार्थं ॥ सुवर्णं रोष्य मुद्रिका कर्णाभरणानि दत्वा चर्चनं संपूज्य

वि३

५५

५५

मस्ति त्यादिति वदेत् ॥ ततः उपवीती विष्णुमभ्यर्च्य प्रयेव सर्वं दत्त्वा मंडलानि कृत्वाः स ततिलान् क्षिप्त्वा पात्राणि
सोदकं भानि सतिला विधानानि दद्यात् ॥ तथा ॥ असा विदंते पितृभिः सह ब्रुवितामहे श्वप्रपितामहे श्व
इत्थं समुच्चार्य जलेन योज्यं प्रेतोदकं पिंडमपि स्वपिंडे रिति ॥ मातुश्चेत् ॥ मातर्गोत्रे रायि प्रेतत्वे इर्तमातः
पितामही प्रपितामहीभिः सहेति ॥ अग्निप्रवेशमृतायास्तु प्रथमं भर्तुः समानोदकं सापिंड्यं च कृत्वा त
तः भर्तुं न सित्पितामहेः सह कुर्यात् ॥ इति विशेषः ॥ अथ प्राचीना वीती धृतं हुतं मंत्रं पात्रेणादाय भवद्
नुज्ञया प्रेता ऊतिं होष्यामित्युक्ता लौकिकाग्निं परिषिष्य किंचिदंनं ॥ प्रपित्रे गोत्राय शर्मणे प्रेताय यमा
य च स्वाहेति ऊत्वा पुनः परिषिष्य किंचिदंनं ब्राह्मणपात्रे निधाय तच्छेषं पिंडपात्रे निदध्यात् ॥ पुनरन्य
पात्रेणांनं धृतं चादाय प्राचीना वीती भवद्नुज्ञया अग्नौ करिष्यत् ॥ सुक्ता पुनरुपवीती औपासनाग्निं

परिषिष्यसोमायपितृमतेस्वधानमः। शेषं पात्रांतरे निधाय पुनर्गृहीत्वा यमायांगिरस्वते पितृमतेस्व
धानमः। एतच्छेषं च तत्रैव निधाय ऋतिद्वयशेषं गृहीत्वा अग्नयेकव्यवाहनाय स्वधानमः। स्वाहेति ऊत्वा
प्राचीनावीतीत्यागं कुर्यात्। सोमाय पितृमते रदं यमायांगिरस्वते पितृमते रदं अग्नयेकव्यवाहनाय रदं न
ममेति उपवीती परिषिष्य प्राचीनावीतीपित्रादिपात्रेषु निधाय शेषं पिउपात्रेषु निरध्यात्॥ लोकिकामि
श्वेतविष्टिन्नोपासनं सद्यः संधानस्य रस्युक्ता परिषिष्य अयाश्वाग्ने मनोज्योति उद्धुध्य स्वाग्ने व्याह
तिभिश्च ऊत्वा सायंप्रातराऊतीर्य वैरक्षते वा ऊत्वा अग्नौ करणं कुर्यात् तथा साग्निरोपासने नानिरः
ग्नौ कुर्वन्ति लोकिके॥ या यो होमं प्रशंसन्ति न त्वापस्तं बशाखि। अग्नौ करणकर्तारः स पिउं करणा
दिषु। स्नातका विधुरा वा स्यु र्यदिवा ब्रह्मवारिणा॥ अग्नौ करणहोमं तु कुर्युस्ते लोकिके न ले। प्राचीना

वि. ३.

५६

धीत्यनुज्ञायामथ कर्तोपवीतवान्। द्वितीयपरिवेकांतमाचारेदिति निर्णयः॥ अग्नोरिष्यन्नाद्यप्युच्छ
त्यनं घृतमुतं। कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातोऽनुवाग्नोऽपि तदयज्ञवत्॥ पितृयज्ञो यथा सोमः पितृमान्यमो गिरस्वा
नग्निधाता अग्निं कव्यवाहनारयो ये पितरः अतएवाकृतिभिर्नृपं नृकृयात्। तिस्र आकृतीर्जु होतीत्युक्तत्वा
च्च। अथ भोजनपात्रेष्वन्त्रानि सपक्वानानि सोपस्कराणि परिषिच्य देवसवितः प्रसवेति परिषिच्य। ए.
थिवीते पात्रं घोरपिधानं ब्राह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा प्राणा पान योर्जु हाम्यक्षितमसि मेधां से
ष्टा अमुत्रा मुष्मिं लोके। इदं विशुर्विचक्रमे त्रेधा निरधेपदं॥ समुदमस्य पादं करे। श्रीविस्नो हव्यं रक्षस्व
कामकालसंज्ञका विश्वे देवा एतद्गोहव्यं सपरिकरं सतिलापिधानोदकुंभं सकां स्पपात्रं। पीठमजनादि
सहितं रक्ष। इति दक्षिणां गुच्छं द्विजस्यान्तं स्पर्शयित्वा कामकालसंज्ञका विश्वे देवा देवता इह मन्त्रं हव्यं

५६

सपरिकरं ब्राह्मणस्त्वाहवनीयार्थं परिविष्टं परिवेश्यमाणं चातमेस्तत्सर्वं गयेयं भूर्ग्राधरो भोक्ता । अं नं ब्रह्म अ
हं च ब्रह्म भोक्ता च ब्रह्म सौवर्णं पात्रं मक्षय्यवदृष्टायैयं कामकालसंज्ञिकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो इदं नं अमृतं स्व
रूपमातमेरीस्यमानं मक्षय्यं तस्यैयं यथा भागं हव्यं स्वाहानमः ॥ नममेति ब्रूयात् ॥ विश्वेषां देवानां मक्षय्यात्
क्षिरं स्तु । ये देवादि व्येकाराश्चास्य पृथिव्या मध्ये काराश्चास्य । अक्षः क्षिप्रः रोमहिर्नैकाराश्चास्य ते देवा यज्ञमिमुं
जुषध्वं । विश्वे देवास्तु शोभन्तु । इदं द्वितीयं विश्वे देवस्थाने पृथिवीते पात्रं मित्यादिना कामकालसंज्ञिके
भ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नं त्यजेत् ॥ ततः प्राचीनावीती सुरव्यस्थानपात्रं परिविष्टं हस्तोदकं दत्त्वा पृथिवीते
पात्रं मित्या दत्त्वा ब्राह्मणस्य त्वा मास्यक्षेष्टं अमुत्रा मुष्णिं लोके । इदं नं सोपस्करं रक्षपित्रे गोत्राय शर्म
णे प्रेतायेदं नं अमृतं स्वरूपं सति त्वापि धानोदकुंभं सुवर्णरोप्य कामस्य पात्राणामन्यतमपात्रं पीठव्यजनः

वि. ३.

१७

छत्रोपायहशय्यादिसहितं प्रेतत्वविमुक्तिद्वारा यस्वारिपितृलोकप्राप्त्यर्थमुपनिष्ठतां । नममेतिकुशति-
लोदकान्त्यजेत् ॥ अन्यत्किंचिद्वा तत्र मिश्रणीमेव दद्यात् । ततः पितृपात्रं पितामहपात्रं प्रपितामहपात्रं च य-
थिवीते पात्रमित्याद्यक्त्वा सोपस्करमनं सतिलापिधानोरकुंभं कांस्यपात्रादिसहितं स्वधानम् ॥ नममेति
ब्रूयात् । उपवीक्ष्येवमेव विस्तृष्ट्याने स्वाहेतित्यक्तं कुर्यात् । देवताभ्यः पितृभ्यश्चेति पठेत् । सप्तव्याधारशा-
रणेषु भृगाः कालं जने गिरौ ॥ चक्रवाकाः शरद्दीपे हंसाः सरसि मानसे ॥ ये स्मजान्वाः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेद-
पारगाः ॥ प्रस्थिता दीर्घमध्वानं पूषं तेभ्यो वसीदथ ॥ अमूर्तीनां च मूर्तीनां पितृणां स तेजसां । नमस्या-
सरातेषां ध्यायीनां योगचक्षुषां । चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पंचभिरेव च हूयते च पुनर्द्वाभ्यां समे विशुः
प्रसीदतु ॥ ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतं ॥ ब्रह्मेव तेन गतं त्वं ब्रह्म कर्म समाधिना ॥ यज्ञश्चरौ ह

५७

अकव्यसमस्तभोक्ताव्यपात्माहरिरीक्ष्यंश्चरोत्र॥ तसंनिधानादपयान्तिसद्योरक्षांस्पर्शेषास्थुस्तुभाश्च
सर्वे। त्वां योगिनश्चिंतयन्ति त्वां यजन्ति च यज्वनः॥ हव्यकव्यभुगेकस्त्वं पितृदेवस्वरूपधृक्॥ येषां मुद्दिष्टे
षामक्षयात्तत्तिरस्कृतासां मुद्दिष्टासामक्षयात्तत्तिरस्कृता। वर्तमानेत्याद्युक्ताः पसव्यः पितुः सपिंडीक
रणश्चाद्वेपितरंगोत्रं शर्माणं प्रेततत्स्य तत्पितामहप्रपितामहानृगोत्रानृशर्मणोवसरुद्रादित्यरूपानृका
मकालसंज्ञकानृविश्वानृदेवांश्च आदूरक्षकश्च विष्णुर्चादिश्यमया क्रियमाणेन सपिंडीकरणेन पुनः
पञ्चमतेन तेषां अक्षय्यतृप्तिद्वारा तस्य प्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु। पुनरावृत्तिरहितशाश्वतब्रह्मलोकनिवासः
सिद्धिरस्तु। गयाश्चाद्वेफलमस्तु। ईशानविष्णुकमस्तु। सनकातिथेयो वक्तित्रयार्कजनीशगणेश्वराणां
। कौंचामरेन्द्रकलशोद्भवकश्यपानां पादां नमामि सततं पितृमुक्तिहेतून्। गयाये नमः॥ गदाधराय नमः॥

वि. ३.

५८

पितृभ्यो नमः इति. अथ पितृपूर्वकमपोशानंदत्वा गायत्री पठन्. मधुवातेति मंत्रं पठित्वा. मधुदत्वा त्रिरक्ता.
श्रद्धायां प्राणे निविशे मृतं जुहोमि. श्रद्धायां व्याने निविशे मृतं. श्रद्धायां
मुराने निविशे मृतं. श्रद्धायां समाने. ब्रह्मणि मआत्मा मृतत्वाय. अमृतोपस्तरणमसि स्वाहेति. उपवीती
ब्रूयात्. उदरमुखः श्रद्धायां प्राणे निविशे मृतं जुहोमि शिवो मा विशा प्रदाहाय. प्राणायामस्वाहा. श्रद्धायां मया
न. श्रद्धायां व्याने. श्रद्धायां मुराने. श्रद्धायां समाने. ब्रह्मणि मआत्मा मृतत्वाय. अन्न अभिश्रवणं न. नोप
चारः सर्वं शेषमश्रीयात् घृतपापसर्वजितमिति. ॥ ब्राह्मणेषु भुक्तवस्तु विकिरपिङ्गार्थमनं गृहीत्वा गाय
त्री पठन् प्राचीना वीती मधुमंत्रं जप्त्वा श्रद्धार्थं संपादितेषु परार्थेषु परिहृतं दृष्ट्वा तां. सर्वं संपूर्णं. विः
श्वेदेवाः तस्मात् स्थ. असौ मया श्वयेदेवा यज्ञभागविवर्जिताः. ॥ तेषां मंत्रं प्रहास्यामि विकिरं वैश्वदेविकं म.

५८

इत्युपवीतीवा मतोदक्षिणे विकिरेत् ॥ ततोपसमः पितृस्तप्तिरस्त्वित्युक्ते । अस्ति स्तप्तिः । नृत्सीदक्षिण
तोवामेविकीर्यतस्मिन्पितामहप्रपितामहाः श्राद्धे तस्मात्पितृणां । असंस्कृतप्रमीतायेत्यागिन्योयाः कुलस्त्रियः
रास्यामितेभ्यो विकिरमंनंताभ्यश्चपेत्कं । इतिभ्युक्क्रमाद्दामेविकिरेत् । उपवीतीविष्णोत्तोसीत्युक्ते ततोस्मा
त्तिब्रूयात् । असंशयो भवेद्विष्णुर्माधसाधनमव्ययं ॥ पितृणांचवरं श्रेष्ठं विकिरानंचवैश्वर्यं । अथपितृपात्राये
मंडलेकुशो । येग्निरग्धाः कुलेजातायेव्यरग्धाः कुलेमम ॥ भूमौरत्नेन तोयेन तस्मा योतु परांगतिमिति । उच्छिष्ट
पिंडं दद्यात् । अग्निरग्धेभ्यो नग्निरग्धेभ्योः स्मत्कुलप्रसूतेभ्य एष पिंडः । अग्निरग्धा अनग्निरग्धाश्च मा
र्जयेतां । तेषामेतत्तिलोदकं । शेषमन्नमुच्छिष्टभागभ्यो दीयतां मित्युक्ते । यजमानकुलेजाता रासा रास्यो न
काक्षिणः ॥ ते सर्वे तस्मिन्पात्रांतु मया दत्तेन भूतले । इति पात्रे शिष्टानं । देवारक्षिणतः पितरो वामे सारयेति ।

वि. ३.

५५

कर्त्ता करस्वरर्भान् विस्मृत्य पादौ प्रक्षाल्या चामेत् । विकिरेपि उदने च तर्पणे स्नान कर्मणि ॥ आवां तश्च प्र
कुर्वति रर्भसं त्यज नं बुध इति । अथा मन्तान् पिधान मसीत्युत्तरा पोशनं दत्वा ॥ श्रद्धायां प्राणे निविश्या मृतः
ऊतं प्राण मन्त्रेनाप्यापस्व । श्रद्धाया मपाने । अपान मन्त्रेना । श्रद्धायां व्याने । श्रद्धाया मुदाने । श्रद्धायाः समा
ने । समान मन्त्रेनाप्यापस्व । अंगुष्ठमात्रः पुरुषोऽंगुष्ठं च समाश्रितः ॥ ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः कप्रीणातिवि
श्वभुक् ॥ शेरवे पुण्यनिलये पद्मार्बुद निवासनं ॥ अर्थिना मुदकं नित्यमक्षय्यमुपतिष्ठतु । अथावां तान् ब्रा
ह्मणानुपवेश्य स्वयमप्याचम्य प्राणानापम्याद्येत्यादिकमुच्चार्य प्राचीनावीतीपितुः सविंतीकरणं श्राद्धे पिंडः
दानं करिष्ये । वर्तुलमंडलं कुशोपरि पिंडस्याधः । एतन्निलोदकमुपतिष्ठतु । पित्रे गोत्राय शर्मणे प्रेतायैष पि
ंड उपतिष्ठतु । पिंडस्योपरि एतन्निलोदकमुप । तत्पूर्वभागे मंडलं कृत्वा । अथ मेध्यमिति कुशान् गृहीत्वा

५५

आछेत्तावतइतिमूलानिछित्वाअपहतोति एकेनकुशेनसंमार्ज्यनिरस्य. श्रुंधंतांपितरइतितिलोदकेना
बोध्य. आयंतुपितरोमनोजवसइतिअभिमंत्र. सकृच्छिन्नकुशानास्तीर्य. मार्जयंतामिति तिलोदकं पि
तृतीर्थेनरत्वाः. ग्नौकरणशेषान्नसिहितपिंडंगृहीत्वा एतत्तेततगोत्रशर्मन्वस्करूपयेचत्वामन्वितिनिधा
यपित्रेगोत्रायर्मणेवस्करूपाययेचतमनुगच्छंतितेभ्यश्चायंपिंडस्तस्मैतेस्वधानमः॥उत्तुपरिअभिमंत्र.
एतत्तेपितामहगोत्ररुद्ररूपयेचत्वामनु। पितामहायेत्यादि। एतत्तेप्रपितामहेत्यादिपठेत्॥स्त्रियाश्चे
त्। मातःइत्यादि। अथप्राणानायभ्यर्द। क्षिणाकुशतिलान्गृहीत्वाअस्मत्पितुर्गोत्रस्यप्रेतस्यापिंडंतासितु
पितामहप्रपितामहानांभोत्राणांशर्मणांवस्वादिरूपाणांपिंडैः सहसापिंड्यसिध्यर्थंयुष्मदनुज्ञयासं
योजयिष्यरतिरक्षिणादिकमग्नेनिधायोदकंविस्तृजेत्। अथसर्वर्णशैव्यशलाकाभ्यांकुशेनवा। प्रेतपिंडे

वि. ३.

६०

त्रेधा विभज्य मधुवातेति प्रत्येकं प्रतिपिंडं भागं त्रिस्त्रिंशं धुनि धाय प्रथममुदभागं गृहीत्वा ॥ संगच्छ
ध्वं संवेदध्वं संवोमनाः सिजानतां ॥ देवा भागं यथा पूर्वसंज्ञाना नाउपासत ॥ समानो मंत्रः समि
तिः समानी ॥ समानं मनः सुरुचित्तमेषां ॥ समानं केतो अभिसंवेदध्वं ॥ संज्ञानेन बोहविषाय जासः
पितृगोत्रशर्मन् प्रेतत्वसिंडं भागं त्वत्पितुर्गोत्रस्य शर्मणो वसरूपस्य पिंडं न सहेषते भागस्तस्मै ते स्वधा
नम इति पितृपिंडोपरि निधायैकं भूतं कुर्यात् ॥ ये समानाः समनसो ये सजाता इति मंत्रद्वयं पठेत् ॥
पितृपिंडं स्थाने निधाय विष्णुं स्मरेत् ॥ पुनर्मध्यभागं गृहीत्वा संगच्छध्वमिति पठित्वा पितामहस्य रुद्र
रूपस्य पिंडं न सहेत्यदि ॥ ये समानाः ये सजाता इति पठेत् मध्ये निधाय विष्णुं स्मरणं ॥ पुनस्तृतीयभागं गृ
हीत्वा संगच्छध्वमिति पठित्वा पितृगोत्रत्वस्य पितामहस्येत्यादि आदित्यरूपस्य पिंडं न सहेषते पिंडं भागः

६१

स्तस्मै ते स्वधानमइति एकीकुर्यात् ॥ ये समानाः ये सजाता इति पठेत् ॥ पंचदशक्षिणतो निधाय ॥ एष वो
नुगतः प्रेतः पितृसामान्यमाप्नुयात् ॥ शिवं भवतु शेषाणां जायंतां चिरजीविनः ॥ इति प्रेतपिंडस्याधः स्थि
तकुशं पितृपिंडसमीपे निधाय त्रैवेतरणी गोदानं कुर्यात् ॥ यमद्वारे पुरे घोरे तस्मादेतरणी नदी ॥ तां तारयितुः
कामो गां कृष्णां वैतरणीं दरे ॥ इति स्थानोपविष्टब्राह्मणाय दद्यात् ॥ दक्षिणां च ॥ पितुर्गोत्रस्य सखेन यमद्वार
स्थिते वैतरणी संतर्णार्थं मिमांसां रुद्रदेवतां विलुखरूपाय ब्राह्मणाय दत्तुमहमुत्तरे इति दद्यान्मृत्यं वा ॥
स्त्रियास्तभर्तृमात्रादिभिः सापिंड्यं ॥ सहगमनायास्तभर्त्रादिभिः सापिंड्यं स्त्रियास्त ॥ एषा वो नुगता प्रेत
इत्यादि पठेत् ॥ अथ पित्रादिपिंडशेषानं गृहीत्वा ॥ यन्मे माता प्रममादयच्च नारायणनुव्रतं ॥ तन्मेरेतः पिता वं
क्तमाभुरन्योपपद्यतां ॥ पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधानमः ॥ पितामहेभ्यः स्वधा ॥ प्रपितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः

वि. ३.

६१

अत्र पितरो यथा भागं संरध्वं । इति पराङ् वृत्य । अमी मरंतेति पुनरभिपर्यावृत्या । ये समाना इति जपेत् । वीरं ध-
त्त पितर इति अंनमाघ्राय आचम्यापसंध्यो मार्जयं नो मम पितर इत्यादिभिः तिलोदकानि दत्वा जनाभ्यं जने वा
सस्त्रिंशु पिंडं ददाति । अंश्वाभ्यंश्च । पूर्वधृतमुत्तरीयं वा स एतानि वः पितर इति पिंडानामुपरि दद्यात् । नमो वः
पितरो रमा येत्यादि नानमस्कृत्य । गृहानः पितरो रनसरो व पितरो जेष्वेत्युपस्थाप्य । उज्ज्वलं बहं तीरस्य मृतं घृतं
पयः काल्दालं परिस्रुतमित्यूजं कृत्वा मनो न्वाहु मरु इति जपेत् । उत्तिष्ठ पितरः प्रेतभूरा इति पिंडान् बालयित्वा । प-
रेत पितर इति जपित्वा पवीती प्रजापते न त्वरिति ओषासनाग्निदेशं गत्वा परंतरीक्षमि सुपस्थाप्य । कुलाभि व-
ध्यर्थं पिंडपूजां विधाय । कृते नाने पिंडदाने न तस्य प्रेतत्वं निवृत्तिरस्तु । सा पिंशु सिद्धिरस्तु । वस्त्रादि पितृलोक-
प्राप्तिरस्त्विति भवन्तो ब्रुवंतु ॥ तथा ॥ स पिंडी यो जनादूर्ध्वं प्रेतस्य त्वनिवृत्तिरस्तु ॥ मार्जनादिषु धर्मेषु चतुर्थो विनि-

६१